

ПІСЛЯМОВА

Перспективи вивчення топології полімотивації особистості у діяльнісному підході

Мотиваційна сфера особистості в контексті діяльнісно-особистісного підходу (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Тализіна, Л. Сев та ін.), який знайшов свою реалізацію і на сторінках даної монографії, виходить із категорії *потреби*, определення якої (за О. М. Леонтьєвим) перетворює її на *мотив*.

Знак *емоційних переживань* (позитивних або негативних) розподіляє рушійну силу діяльності людини на *мотивацію досягнень* та *мотивацію запобігання невдач* (Х. Хекхаузен).

Усвідомлені мотиви, стаючи *цілями*, за адекватного усвідомлення виступають як *реально діючі мотиви*, за неадекватного – як *вмотивування*.

Емоційне переживання зв'язку мотива і цілі визначається як *відношення* (*сенс*, «*смисл*», *ставлення*), позитивне відношення стає *інтересом*.

У разі боротьби мотивів, сенсів, цілей, моральної оцінки дії вимагається *вольове зусилля особистості*, тільки за цих умов дія стає вчинком. *Вчинок* не є синонімом будь-якої дії. Дія стає вчинком особистості, якщо: відбувається вибір дії серед альтернатив (за І. П. Маноховою), докладаються вольові зусилля для подолання перешкод (за Т. М. Титаренко), а також здійснюється моральна самооцінка суб'єктного вибору дії з боку особистості (за В. О. Татенком). Саме тому *вчинковий підхід* відомого українського психолога В. А. Роменця не слід вважати альтернативою діяльнісному підходу, бо в такому випадку відбувається прихована синонімія (або взаємопідміна) категорій дії та вчинку.

Провідний інтерес перетворюється на *спрямованість*, *цинісні орієнтації* особистості, набуваючи спонукальної сили, що починає перевершувати за своєю потужністю первинні вітальні потреби, установки («Немовля живе, аби їсти, а дорослий їсть, аби жити», – влучно відмітив О. М. Леонтьєв). Переходячи на підсвідомий рівень функціонування, спрямованість виявляє себе як *совість людини* (сублімована потреба за З. Фрейдом, *квазіпотреба* за К. Левіном, установка другого порядку за Д. М. Узнадзе, *нужда* за С. Д. Максименком).

Системне уявлення про діяльність як пристрасне предметне перетворення людиною світу і себе в цьому світі є «ключем до таємниці гомінізації». Однак у ході становлення людського індивіда (перетворення його в особистість) різні складові системи діяльності мають неоднаковий мотиваційний потенціал. Саме динаміка ієрархії мотивів і служить критерієм виділення провідних діяльностей (О. М. Леонтьєв, Л. І. Божович

та ін.). Так, провідним мотивом «присвоєння» є соціальне виховання і самовиховання суб'єкта діяльності, провідним мотивом «відтворення» є проста реалізація суб'єктом привласнених здібностей і, нарешті, «розширеного відтворення» – знаходження або створення суб'єктом нових відносин між складовими діяльності, або самих цих складових. Всі три базисних рівні діяльності є моментами «саморуху» діяльності в ході історичного процесу і основними складовими системи освіти.

Однак психологу важливо знати не тільки ці базиси, але і те, на які складові цих рівнів опанування досвідом орієнтується суб'єкт, що його конкретно спонукає. В цьому випадку ми отримуємо «горизонтальну розгортку» провідних мотивів і відповідних їм первинних («простих») діяльностей. Тим самим відкривається можливість системно впорядковувати виділені й описані в психологічній літературі традиційні види діяльності суб'єкта: гру, навчання, спілкування, працю.

Але навіть із цими видами діяльності не все однозначно. Так О. М. Леонтьєв виходить із трьох основних діяльностей людини: гри, навчання і праці (вважаючи спілкування присутнім у всіх основних видах діяльності), а Б. Г. Ананьев основними діяльностями вважає – гру, спілкування, пізнання, працю.

Для розв'язання цієї проблемної ситуації застосуємо топологічний підхід до системи людської життедіяльності, яка складається із (1) матеріального світу (космосу), (2) людства, (3) процесів взаємозв'язку між ними і (4) суб'єктом діяльності. [Топологія (грец. *topos* – місце, *logos* – наука) – розділ математики, який наближений до геометрії; найфундаментальніше поняття топології – *неперервність*. Неперервне відображення деформує *інваріанти простору*, не розриваючи його]. Ідея топологічного підходу в психології активно розвивали К. Левін, у своїй теорії поля, Л. Сев, у підході до вивчення особистості через топологію бюджету часу її життя як сукупності людських відносин, та ін.

Якщо в неперервній (цилінній) системі людської життедіяльності для пристрасного суб'єкта провідним спонукальним мотивом виступає предмет-засіб-продукт діяльності – це *трудова* діяльність. Якщо мотив змістився на іншу людину – провідною стає діяльність *спілкування*. Якщо захопило функціонування (процеси діяльності самі по собі), то психологічно суб'єкт реалізує *ігрову* діяльність. І, нарешті, якщо провідним мотивом полімотивованої діяльності суб'єкта стає він сам, то маємо *самодіяльність* (від самодеградації деструктивної особистості, через самоапатію байдужої особистості, до самоактуалізації, за А. Маслоу, особистості, що самовдосконалюється).

Як бачимо з множини основних видів людської діяльності «випали» навчання, відтворення, пізнання, творчість. Знайти їх місце в структурі діяльної особистості також допомагає топологічний підхід. Послідовна його реалізація дозволила автору розробити багатовимірну теорію особистості, структура якої складається з п'яти інваріантів.

У запропонованій теорії багатовимірного розвитку особистості реалізуються три етапи, або кроки, сходження від абстрактного до конкретного (позначимо їх як I, II, III).

I. На першому етапі такого сходження вихідною «клітинкою», або зasadово-межовою абстрактною одиницею аналізу, обирається категорія «діяльна особистість». Діяльність особистості тлумачиться значно ширше, аніж індивідуальна предметно-практична діяльність суб'єкта, а саме – як система людської життєдіяльності.

II. За системного методологічного розуміння особистості наступний, другий, крок конкретизації на шляху сходження від обраної абстрактної одиниці аналізу до більш конкретної її характеристики має здійснюватися відповідно до трьох принципів: а) онтологізації структури особистості; б) становлення зв'язків (внутрішніх і зовнішніх) у цій структурі; в) детермінації розвитку особистості. Розглянемо ці принципи докладніше.

А. Онтологізація структури особистості передбачає визначення таких п'яти інваріантів, як: 1) просторово-часові орієнтації (на минуле, сучасне, майбутнє); 2) потребо-вольові естетичні переживання, небезсторонність, пристрасність (негативні, амбівалентні, позитивні); 3) змістовні спрямованості особистості (ділова: на предмет-засіб-продукт; комунікативна: на спілкування з іншою людиною; ігрова: на процес; самодіяльна: на самого себе); 4) рівні опанування досвідом (навчання, відтворення, пізнання, творчості); 5) форми реалізації діяльності (моторна, перцептивна, мовленнєво-розумова).

Як бачимо «загублена» навчально-пізнавальна діяльність у топологічній картині особистості втратила статус однієї з предметних діяльностей (інваріант 3), але, натомість, набула статусу рівнів опанування будь-якою діяльністю (інваріант 4). Отже замість локалізації навчання в шкільно-студентському віці, воно охоплює ввесь життєвий шлях людини: треба вчитися грі, треба вчитися спілкуванню, треба вчитися праці, треба вчитися самодіяльності (бути гідною людиною) в кожному віці, протягом усього життя.

Б. П'ять зазначених інваріантів утворюють топологічний жмуток векторів, які перетинаються в одній точці, «вузлі» (за О. М. Леонтьєвим), або «хронотопі» (за М. М. Бахтіним), що представлено нижче на рис. 1.

В. Детермінація розвитку індивіда в особистість здійснюється, за даною теорією, на основі вирішення «головної рушійної суперечності між обмеженістю людини як природно-біологічної істоти та універсальністю людини як «родової» (суспільної) істоти». З іншого боку, через свою просторово-часову обмеженість людина не в змозі стати тотожною всій сукупності суспільних відносин і реалізувати відповідну до масштабу цієї сукупності суспільну сутність. Тому виникає необхідність відобразити цей бік особистості у понятті *індивідуальності*, тобто унікальності особистості конкретної людини як у природному, так і в суспільно-особистісному аспектах.

ІІІ. Третій етап (крок) сходження від абстрактного до конкретного відбувається через «психологічну концептуалізацію структури зв'язків», розвитку виокремлених на другому кроці п'яти інваріантів онтологізації структури діяльності особистості.

Розглядаючи діалектично (синергетично) пов'язані інваріанти, можна виділити конкретні їх характеристики і суперечності, що задають кожну з них:

4. Рівні опанування досвідом:

Рис. 1 – Топологічне зображення багатовимірної структури особистості (за В. Ф. Моргуном)

1) просторово-часові орієнтації особистості «складаються зі співвідношення локалізації особистості у минулому, сучасному й майбутньому» і визначаються вирішенням суперечності між буттям і небуттям матеріальних і духовних носіїв особистості – геному, тіла людини, тих, хто її знав, її діянь і творінь;

2) потребо-вольові переживання особистості виявляються в емоціях та естетичних почуттях, за якими стоять наявні й напружені потреби, мотиви, особистісні сенси, цілі, настанови. Структура потребо-вольових переживань представлена у вигляді певного співвідношення негативних

(негідне, спотворене), амбівалентних (трагічне, комічне) і позитивних (прекрасне, піднесене) почуттів. Означені переживання задаються «суперечністю між життям індивіда (задоволенням потреб) і смертю (блокуванням або припиненням обміну речовин, енергії та інформації організму з середовищем)»;

3) змістовна спрямованість діяльності особистості відповідає усталеній системі поділу праці й онтогенезу суб'єкта діяльності й складається за змістом із наступних її видів: а) спрямованість на предметно-знаряддево-результативне перетворення природи (праця у вузькому розумінні); б) спрямованість на суб'єктно-знакове пізнання та вплив на інших людей (спілкування); в) спрямованість на перетворення способів власної активності (гра, ритуал); г) спрямованість на пізнання та перетворення самого себе («самодіяльність» – за терміном С. Л. Рубінштейна, але ширше, бо включає, підкреслимо ще раз, не тільки творче самовдосконалення, саморозвиток – за В. М. Бехтеревим, О. Ф. Лазурським, С. Б. Кузіковою, самоактуалізацію – за А. Маслоу, людини, але і можливу її самостагнацію чи самодеградацію).

Змістова спрямованість як інваріант особистості задається вирішенням суперечності «рід-природа», внаслідок чого людина як родова істота перетворюється з індивіда як споживача природних предметів на суб'єкта як виробника продуктів для задоволення своїх потреб, використовуючи знаряддя і свідому, ідеально-знакову кооперацію з суспільством, яка зростає до масштабів «ноосфери» (за В. І. Вернадським);

4) рівні оволодіння досвідом шикуються в таку ієархію: а) навчання (передача досвіду від вчителя до учня); б) відтворення досвіду діяльності особистістю; в) пізнання як «теоретична установка» (за Ш. А. Надірашвілі), «надситуативна активність» (за В. А. Петровським); г) творчість як найвищий рівень оволодіння діяльністю. Зазначені рівні задаються розв'язанням суперечності між інтеріоризацією (розпредметненням) соціального та екстеріоризацією (опредметненням) індивідуального досвіду;

5) форми реалізації особистістю діяльності представлені таким чином: а) моторна (або матеріальна, за П. Я. Гальперіним); б) перцептивна (за Н. Ф. Тализіною); в) мовленнєва; г) розумова (рефлексивна). Вони задаються вирішенням суперечності між підсвідомістю та свідомістю людини.

На підставі конкретно-психологічного аналізу п'яти розглянутих інваріантів, формулюємо наступне визначення особистості.

Особистість – це людина, що активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і власну індивідуальність, внутрішній світ якої, має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування досвідом і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб'єктного самовизначення

особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи й непередбачені або підсвідомі) наслідки перед природою, суспільством і своєю совістю.

Дане визначення особистості може бути стисло представлене у вигляді символічної формули як функція (f) вищезазначених п'яти інваріантів її структури:

$$\text{Особистість} = f(\text{O}\cdot\text{P}\cdot\text{C}\cdot\text{R}\cdot\Phi),$$

де: О – просторово-часові *орієнтації* особистості; П – *потребо-вольові емоційні переживання*; С – змістовні *спрямованості*; Р – *рівні опанування досвідом*; Ф – *форми реалізації діяльності*.

Запропоноване розуміння структури особистості може бути співвіднесене із психологічними поняттями, якими традиційно описується особистість.

Так, *темперамент* визначається динамічними особливостями просторово-часових орієнтацій і характеристик особистості.

Здібності пов’язуються автором із інваріантами рівнів і форм реалізації діяльності особистості. Унікальна структура розумових здібностей складає *менталітет* особистості.

Ціннісні орієнтації, спрямованість особистості задаються потребо-вольовими переживаннями людиною змістів діяльності. Конкретним психологічним аналізом вони описуються як потреби (нужди – за Б. Ф. Скіннером та С. Д. Максименком), мотиви, сенси, цілі, настанови (установки, «аттітюди»).

Світогляд (внутрішній світ як «річ у собі», за І. Кантом) особистості виступає як певний синтез її менталітету і цінностей. Предметом світогляду є сама людина, її розуміння природного і суспільного світу та своїх місця і місії в ньому. І. Г. Тітов, слідом за Д. О. Леонтьєвим та С. Д. Смирновим, визначає світогляд більш розгорнуто – як «ядерний компонент індивідуального образу світу, що містить певним чином структуровані, імпліцитні та експліцитні, генералізовані уявлення особистості про закономірності та характеристики реального або ідеального (досконалого) світу, суспільства, людини».

Характер виявляється у стабільноті цілісної структури особистості, а *акцентуації* пов’язані з надмірним вираженням певних рис характеру і супроводжуються або особистими рекордами (у випадку відповідності акцентуації вимогам діяльності), або перенапруженням, чи неадекватністю поведінки людини (у випадку невідповідності акцентуації та діяльності).

У традиційних відповідностях між джерелом активності особистості та її видом (за О. М. Леонтьєвим) первинна та вторинна установки (за теорією установки Д. М. Узнадзе) лежать в основі й укладають відому ієрархічну структуру індивідуальної діяльності Леонтьєва, а вчинок (за В. А. Роменцем), на наш погляд, повинен заповнити існуючий пробіл у центральній ланці, бо є конгруентним ключовій категорії діяльнісного підходу – категорії «особистісного сенсу» (див. нижче табл. 1).

Таблиця 1 – Співвідношення психологічних категорій, що характеризують суб'єктну структуру діяльності в теоріях діяльності, вчинку та установки (за О. М. Леонтьєвим, у модифікації В. Ф. Моргуна)

Потреба (індивідно-практична первинна установка, за Д. М. Узнадзе;)	Поведінка (за Б. Ф. Скіннером)
Мотив (як опредметнена потреба, за О. М. Леонтьєвим)	Діяльність
Особистісний сенс (як співвідношення реальнодіючого мотиву і мети)	Вчинок (як дія, що потребує вибору, волі та моральної оцінки, за В. А. Роменцем)
Мета	Дія
Вторинна «фіксована установка» (за Д. М. Узнадзе); нужда (за С. Д. Максименком)	Операція

Отже, у розвиток відповідних ідей Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, В. А. Роменця, С. Л. Рубінштейна, Д. М. Узнадзе, на основі багатовимірної теорії особистості набуває подальшої конкретизації структура («морфологія») індивідуальної, особливої діяльності. Така конкретизація й модифікація індивідуальної діяльності особистості представлена нижче у таблиці 2.

Таблиця 2 – Психологічна структура індивідуальної діяльності особистості (за В. Ф. Моргуном)

Джерело активності	Форма активності	Об'єкт активності
Потреба, первинна установка	Поведінка	Природне й соціальне довкілля
Мотив	Діяльність	Предмет
Сенс	Вчинок	Завдання
Мета	Дія	Продукт
Вторинна установка, нужда	Операція	Результат (за стандартних умов)

Дана структура дає змогу здійснювати аналіз і конструювання конкретних видів діяльності, що особливо важливо для педагогічної психології та психології праці. Як бачимо, в досить традиційній для вітчизняної психології особистісно-діяльнісній парадигмі маємо низку інноваційних надбань.

По-перше, уточнено номенклатуру основних видів людської діяльності та їх послідовності як провідних в онтогенезі. Бо в психологічних наукових школах не було загально прийнятої номенклатури основних видів людської діяльності ні за кількістю, ні за змістом. Вище було засвідчено, що два корифеї психології О. М. Леонтьєв і Б. Г. Ананьєв знайшли консенсус тільки стосовно *гри і праці*.

Багатовимірна теорія особистості уточнює кількість, зміст і послідовність основних видів діяльності особистості в онтогенезі: праця – спілкування – гра – самодіяльність.

Перетворення в ході життя основних діяльностей у провідні можна підсумувати за допомогою такої схеми:

праця – спілкування – гра – самодіяльність;
спілкування – гра – самодіяльність – праця;
гра – самодіяльність – праця – спілкування;
самодіяльність – праця – спілкування – гра.

Предметно-маніпулятивна діяльність у ранньому онтогенезі є первинним видом *праці*. Ще М. Я. Басов у своїй близькій «Педології» (1932) розглядав гру і дитячу працю як два споріднених типи діяльності дитини. К. Коффка (1934), досліджуючи основну функцію дитинства на рівні навчання, прийшов до такого висновку: «Якщо ми приймемо, що навчання об'єктивно є трудовою діяльністю, то прийдемо до правильного розуміння дитинства, протягом якого обсяг та інтенсивність навчання (праці! – за Коффкою, – В. М.) далеко перевищує всі пізніші періоди». Система виховання сліпоглухоніміх дітей також доводить пріоритет трудової діяльності, співпраці (самообслуговування, догляд, прибирання, володіння знаряддями тощо) у розвитку психіки і особистості (Соколянський, Мещеряков). Не випадково і теорія поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперіна пропонує починати засвоєння в будь-якому віці з моторної форми дії, тобто – з реального перетворення предметів або їх моделей, що характерно саме для праці.

З моменту «комплексу пожвавлення» дитина з предметного світу виділяє найближчу людину; спрямованість на людей у подальшому стане головною у мотивації *спілкування*.

Просування на шляху психічної зрілості автономізує дітей, які через ігрову діяльність продовжують удосконалювати себе у *процесах праці* (ділові ігри), у *процесах спілкування* (рольові ігри, соціодрами – за Дж. Морено), у процесах *самодіяльності* (психодраматичні ігри – за Морено, сценаристом, режисером і співвиконацем яких виступає сама людина). Є вчені, що наполягають на домінуванні гри протягом усього життєвого шляху. (Звертаю увагу на результати дослідження автора, які викладені вище в гл. 3.2.1, про те, що ігровий мотив посів перше місце у мотиваційній єєрархії випускників школи). Ф. Бартлетт, наприклад, дав своїй монографії, присвяченій психології дорослого життя, красномовну назву: «Психіка людини у праці та грі». Але й вони не заперечують ані проти праці (Бартлетт), ані проти існування «щиріх (неігрових)» стосунків між людьми (Е. Берн, «Ігри, в які грають люди»), ані проти «сер'йозних» видів діяльності (І. Хейзінга, «Людина, яка грає»).

Заміна навчання (за О. М. Леоньєвим), або пізнання (за Б. Г. Ананьєвим) на самодіяльність є ще однією інновацією багатовимірної теорії особистості. Але вона ніяк не применшує ролі навчання в житті людини. Навпаки, навчання, відтворення, пізнання (учіння), творчість, складаючи окремий четвертий інваріант в структурі особистості – рівнів опанування досвідом, стають, зазначимо ще раз, дотичними до кожного з

основних видів діяльності протягом усього життя людини, а не тільки однією з провідних – навчальною діяльністю, характерною для школярсько-студентського віку. Влучніше, ніж висловилася австрійська письменниця Марія фон Ебнер-Ешенбах, про це не скажеш: «Скільки живеш, стільки і вчишся, а наприкінці вчишся ще і вмирати».

По-друге, у логіці запропонованої теорії знаходять своє психологічне наповнення й інші поняття, зокрема, психичної й соціальної зрілості особистості, періодизації розвитку особистості протягом життя. У цілісній періодизації узагальнені погляди Л. Виготського, Л. Божович, Г. Костюка, Д. Ельконіна на періодизацію розвитку дитини та Е. Еріксона, Ш. Бюлер, Д. Бромлей та інших – дорослої людини.

У дитячому віці головними критеріями періодизації і становлення особистості вважається динаміка соціальної ситуації розвитку, динаміка провідних діяльностей та динаміка власних особистісних новоутворень. У дорослому віці ця послідовність суттєво змінюється, *переіерархізується*. Особистісні новоутворення дорослого стають вирішальними – завдяки ним він сам обирає, що робити, тобто провідну діяльність, із ким мати стосунки, тобто соціальну ситуацію власного розвитку (див. рис. 2).

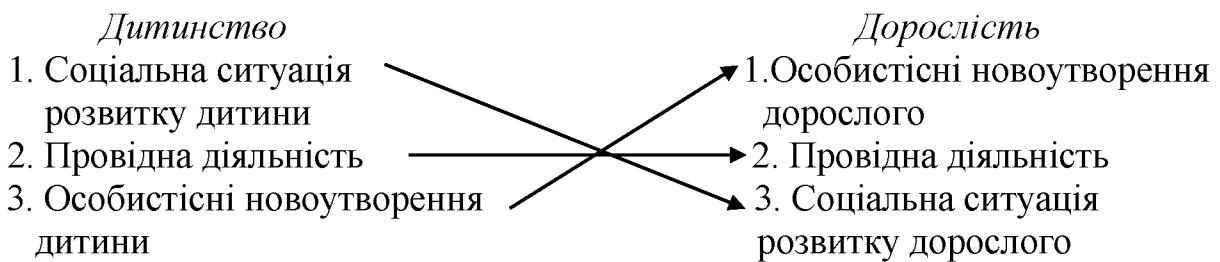

Рис. 2. Переіерархізація підстав періодизації розвитку особистості від дитинства до доросlosti (за В. Ф. Моргуном)

У контексті багатовимірної теорії особистості нова схема періодизації базується на п'яти інваріантах структури особистості. Водночас недоцільно відмовлятись від класичних критеріїв періодизації Л. С. Виготського, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконіна, Г. С. Костюка, але їх слід опосередковувати через структуру особистості. Тоді соціальну ситуацію розвитку і провідну діяльність треба розглядати не як зовнішні, а як змістовні спрямованості (направленості) діяльності особистості.

Таким чином, можна уникнути підміни періодизації розвитку самої особистості «періодизацією соціальних інститутів і зовнішніх впливів».

Відповідно до вищезазначених вихідних положень, усе життя людини розподіляється на чотири основні періоди (див. нижче табл. 3).

Таблиця 3 – Вікові етапи періодизації багатовимірного розвитку особистості протягом життя (за В. Ф. Моргуном)

Стадії (за рівнями і формами діяльності) Періоди (за орієнтаціями, переживаннями, направленостями)		НАВЧАННЯ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)	ВІДТВОРЕННЯ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)	ТВОРЧСТЬ (у моторній, наочній і словесно-розумовій фазах)
	<i>Нормативні «кризи» адаптації-дезадаптації</i>	<i>Нормативні «кризи» автономії-залежності</i>	<i>Нормативні «кризи» самоактуалізації-конформізму</i>	
	<i>Криза новонародженості: «перший подих», 0-3,5 міс.</i>	<i>Криза немовляти: «перший крок», 11-18 міс.</i>	<i>Криза раннього дитинства: «я сам», 3-4 роки</i>	
СПІВПРАЦЯ (з амбівал. орієнтац. на теперішнє)	1. Вік немовляти: до 1 року	2. Раннє дитинство: 1-3 роки	3. Дошкільне (ігрове) дитинство: 4-6 років	
<i>Криза дитинства: «відповідальність», 6-7 років</i>	<i>Криза молод. шк.: «незалежність», 9-10 років</i>	<i>Криза отроцтва: «кохання» 14-15 років</i>		
СПЛІКУВАННЯ (з оптимістич. орієнтац. на майбут.)	4. Молодше шк. дитинство: 7-9 років	5. Отроцтво (підліток): 10-14 років	6. Юність: 15-18 років	
<i>Криза юності: «покликання» 18-19 р.</i>	<i>Криза молодості: «сім'я», «маїстер.» 23-28 р.</i>	<i>Криза доросл.: «візяння» 33-37 р.</i>		
«СЕРЬОЗНА ГРА» (з амбівалент. орієнт. на теперішнє)	7. Молодість: 19-25 років	8. Дорослість: 26-35 років	9. Зрілість: 36-60 років	
<i>Криза зрілості: «наставництво» 55-65 років</i>	<i>Криза похилого віку: «мемуари» 70-80 років</i>	<i>Криза старості: «самообслуговуван.» 85-95 років</i>		
САМОДІЯЛЬНІСТЬ (з носталь. орієнтац. на минуле)	10. Похилий (поважний) вік: 61-75 років	11. Старість: 75-90 років	12. Довгожительство: понад 90... років	

У першому періоді життя переважає ділова спрямованість дитини на предметно-знаряддєво-продуктивне пізнання і перетворення довкілля. Це підтверджується тією обставиною, що вже немовля починає з предметно-маніпулятивної діяльності у співпраці з дорослим, у дошкільному віці провідними діяльностями стають ділові, рольові ігри, у шкільному – навчання діяльностям, вибір професії.

У другому періоді розвитку особистості переважає спілкування, приміром, у підлітковому віці – у вигляді товарищування і дружби, в отроцтві – у формі емоційно забарвлених кохання, а у молодості – створення сім'ї та народження і виховання дітей.

Третій період пов'язується із працею як «серйозною грою» з

амбівалентною орієнтацією на теперішнє, що виявляється у досягненні не тільки професійної майстерності, а й визнання у справі свого життя.

Четвертий період переходить у самодіяльність особистості, де домінують такі діяльності як наставництво, спогади і самообслуговування.

У наведеній таблиці 3 кожен із чотирьох періодів має характерну для нього просторово-часову орієнтацію й емоційну забарвленість. Так, для співпраці дитини з дорослим властива амбівалентна, зі швидкою зміною настроїв, орієнтація на сьогодення, для спілкування юнаків притаманна «оптимістична орієнтація» на майбутнє, у «серйозних ділових іграх» дорослого наявна амбівалентна орієнтація на сьогодення, а для самодіяльності поважного віку – ностальгічна орієнтація на минуле.

Другій групі підстав періодизації відповідають рівні опанування досвідом і форми реалізації діяльності. Кожен із періодів включає в себе три стадії: навчання, відтворення, творчості. Вони, в свою чергу, складаються з послідовних фаз розвитку: а) моторики, б) перцепції, в) мовленнєво-розумової форм реалізації діяльності. Динаміка переходів по стадіях і періодах включає в себе кризові етапи і етапи еволюційного розвитку. При переході від стадії творчості до навчання мають місце кризи «адаптації-дезадаптації»; на стику навчання-відтворення – кризи «автономії-залежності», на стику відтворення-творчість мають місце кризи «самоактуалізації-конформізму».

Виходячи з п'яти інваріантів багатовимірної структури особистості, топологія мотиваційної сфери людини конкретизується наступним чином. *Мотиви-орієнтації* спрямовують людину на минуле, сьогодення або майбутнє. Відповідні типи особистості – традиціоналіст, кон'юнктурник, пророк. *Мотиви-переживання* свідчать про пессимізм, емоційну врівноваженість або оптимізм особистості. Типи особистості – пессиміст, врівноважений, оптиміст. *Мотиви-змістовні спрямованості* констатують основні види діяльності людини: праця (на предмет-перетворення-результат), спілкування (на інших людей, суспільство), гра (на процес), самодіяльність (на самого себе). Типи особистості – діловий (бізнесмен), колективіст, гравець, самодостатній. *Мотиви-рівні опанування досвідом* складаються з навчального, відтворювального, пізнавального і творчого. Типи особистості – вічний студент, виконавець, дослідник, творець. І, нарешті, до *мотивів-форм реалізації діяльності* належать: моторно-руховий, наочно-перцептивний, мовленнєвий та розумовий. Типи особистості – практик, споглядач, оратор, мислитель.

Автори даної монографії намагалися дати відповіді на питання – як топологічна множина мотивів складає індивідуально-неповторну мотиваційну сферу конкретної особи, як мотиваційні комплекси змінюються протягом життя людини, але попереду для подальшого дослідження феномену полімотивації особистості чекає необмежена перспектива.

Володимир Моргун